

Vänersborgs museum

KULTURHISTORISK UTREDNING 1

VÄSTRA TUNHEMS KOMMUN

INNEHÅLL sid.

Inledning 1

Översikt över bevarade fasta fornlämningar 3

Bebyggelse och landskap 4

Vad fornlämningar och bebyggelse berättar om bygdens historia 5

Redovisning 7

Utvärderade miljöer 9

Utvärderade enstaka fornlämningar 15

Utvärderade enstaka byggnader 17

Bilagor:

PM angående byggnader i grupp III

PM angående byggnader i grupp IV

Redovisningskartor

INNEHÅLL sid.

Inledning 1

Översikt över bevarade fasta fornlämningar 3

Bebyggelse och landskap 4

Vad fornlämningar och bebyggelse berättar om bygdens historia 5

Redovisning 7

Utvärderade miljöer 9

Utvärderade enstaka fornlämningar 15

Utvärderade enstaka byggnader 17

Bilagor:

PM angående byggnader i grupp III

PM angående byggnader i grupp IV

Redovisningskartor

INLEDNING

Vänersborgs museum utförde under tiden augusti - oktober 1969 en byggnadsinventering i Västra Tunhems kommun. Inventeringen har bedrivits med medel från Älvsborgs läns landsting. Samtidigt utfördes en översiktlig utredning om samtliga kulturhistoriska minnesmärken, fornlämningar och landskapsavsnitt. Denna bekostades av kommunen.

Byggnadsinventeringen har på Vänersnäs varit total och omfattat samtliga byggnader och inom Västra Tunhem selektiv, d.v.s. ett urval av bebyggelsen undersöktes. Sammanlagt registrerades 1400 byggnader, som fotograferades och beskrevs. Bildmaterialet omfattar 4000 bilder. Samtliga fornlämningar har besiktigats. Kartor har upprättats över landskapstyper, bevarade fasta fornlämningar, bebyggelseområden, bevarade beteshagar och ekdungar.

Dagens landskap är resultatet av människors verksamhet under årtusenden. Exploatering, uppodling och övriga ingrepp har hittills inte gått hårdare fram än att man fortfarande kan skönja spåren av äldre skeden.

Den pågående utvecklingen medför däremot en våldsam omvandling av landskapet, ofta med en förstöring av de ursprungliga landskapsformerna och ett utplånande av de äldre miljöerna. Kontakten bakåt blir bruten. Ur samhällets synpunkt bör det vara angeläget att denna kontakt kan bibehållas så långt det är möjligt även i framtiden. Även om en stor del måste offras, bör planeringen göras så att huvuddragen i den tidigare utvecklingen fortfarande går att urskilja. Detta har en pedagogisk och vetenskaplig betydelse. Om minnesmärkena på ett väl avvägt sätt inpassas i den nya bebyggelsen får de dessutom en positivt miljöbildande verkan.

Svårigheten att i den moderna planeringen inpassa äldre företeelser gör det naturligt att koncentrera dem till ett fåtal områden, där det finns ett flertal objekt från olika tider. För att möjliggöra ett urval har museet gjort en kulturhistorisk utvärdering. I denna anges vilka objekt och områden som det är mest meningsfullt att satsa på och bevara för framtiden. Vid värderingen har museet utgått från att man bör söka bevara det som varit normalt för bygden och inte det som varit unikt. På lång sikt framstår det en gång ordinära som det ur kulturhistorisk synpunkt värdefulla.

ÖVERSIKT ÖVER BEVARADE FASTA FORNLÄMNINGAR

Med sina 492 synliga fasta fornlämningar tillhör Västra Tunhems socken de fornlämningsrikaste i Västsverige. Detta visar att Västra Tunhem var en centralbygd redan under forntiden. På Vänersnäs finns 102 synliga fasta fornlämningar. Härtill kommer i båda områdena de icke synliga fornlämningarna, framför allt boplatser.

Utöver de förhistoriska fornlämningarna finns ett stort antal minnesmärken från historisk tid, som skyddas enligt fornminneslagen. Hit hör bl.a. milstolpar, vägvisarstenar, gränsstenar, kyrkoruiner, kyrkogårdar samt äldre övergivna arbetsplatser, t.ex. skifferbrotten och kalkugnarna vid Västra Tunhems kyrka.

Karta 1

F o r n l ä m n i n g a r n a s u t b r e d n i n g

Västra Tunhem

I Västra Tunhem är fornlämningarna koncentrerade till slätten nedanför bergen, från Halleberg och Hästevadet i norr till Fristorp i söder. Inom utbredningsområdet kan fem mindre områden urskiljas där fornlämningstätheten är särskilt hög.

Området vid Fristorp med 3 gravfält, ett 10-tal skålgropsförekomster samt några stensättningar och en hög.

Området vid Västra Tunhems kyrka omfattande 3 stora gravfält samt några högar och stensättningar.

Området vid Forstena med 4 gravfält, 5 högar, 1 stensättning samt några skålgropsförekomster.

Området vid Rånnums ekdungar med 1 gravfält samt 5 skålgropsförekomster.

Fornborgen Halleberg och gravfältet vid Hästevadet.

Vänersnäs

På Vänersnäs är huvuddelen av fornlämningarna belägna inom ett strandområde av ca 1 km:s bredd. Fem mindre områden med större fornlämningstäthet kan urskiljas.

Dätterstranden från Munkesten till Frugårdens södra gräns med ett 10-tal stensättningar, 5 högar, ett 10-tal skålgropsförekomster, 2 gravfält samt 1 skeppssättning.

Området vid Agnevik med ca 6 stensättningar och 2 domarringar.

Området vid Vänersnäs gård med 3 rösen, 10 skålgropsförekomster, 1 hällristning, 2 stensättningar, 2 högar samt 1 gravfält.

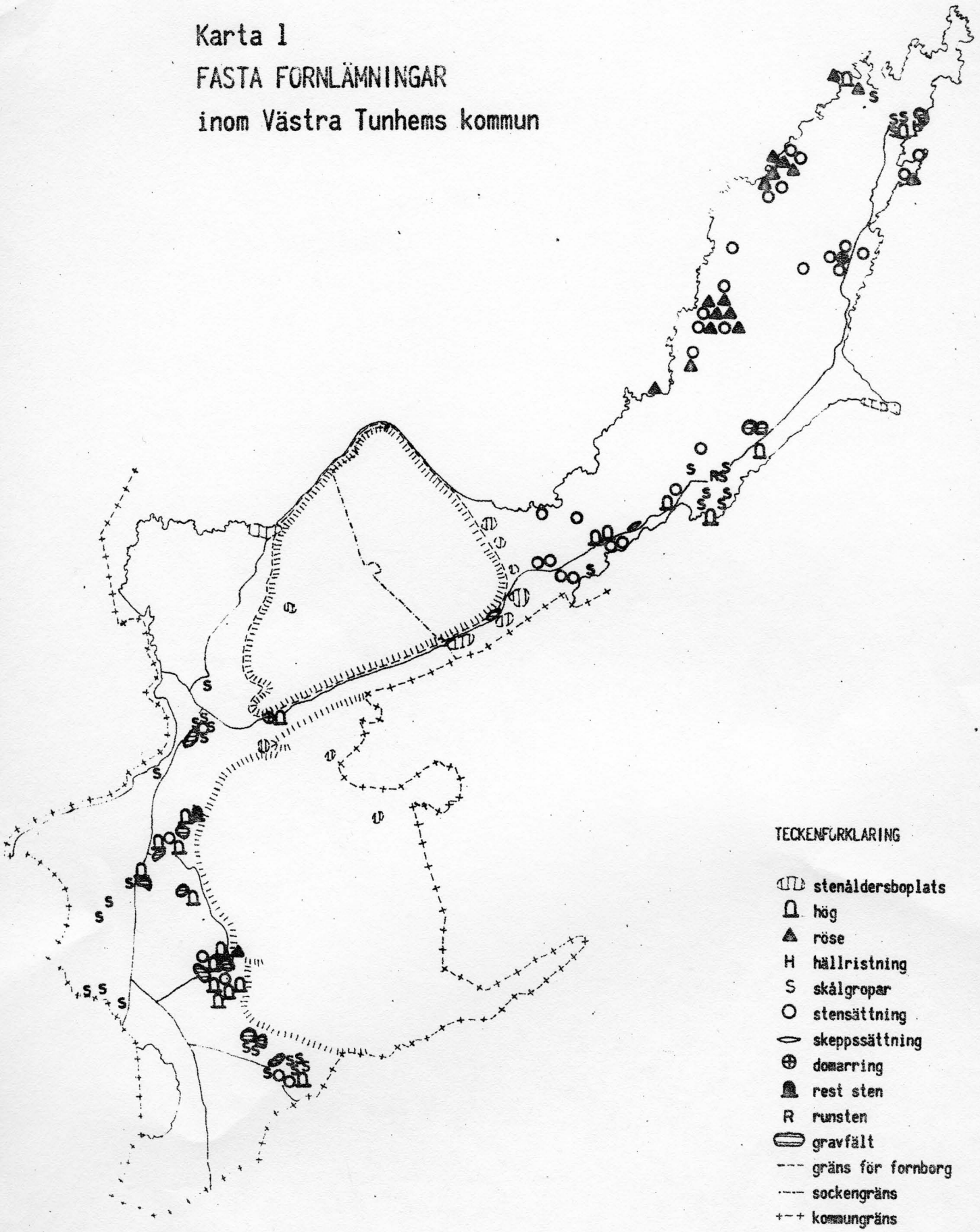
Området vid Hönsemaden med 8 rösen och 6 stensättningar.

Området vid Stockevik med 5 rösen och 4 stensättningar.

Karta 1

FASTA FORNLÄMNINGAR

inom Västra Tunhems kommun

Karta 2 BEBYGGELSE OCH LANDSKAP

Bebyggelsens utveckling har lett till att vi i dag kan urskilja olika bebyggelseområden med olika karaktär.

Västra Tunhem

A Området vid Västra Tunhems kyrka med prästgården, byarna Floget, Hol och Bråten samt godsen Nygård och Forstena har den ålderdomligaste karaktären av bebyggelseområdena, och har varit bebyggt alltsedan forntiden. Det ger i sitt nuvarande skick en god bild av bygdens utseende före 1900-talet. Här finns alla typer av bebyggelse, kyrka, prästgård, herrgårdar, bondgårdar i by, torp och backstugor, som speglar tidens sociala rangordning. Det omgivande öppna bondelandskapet har främst skapats genom de senaste 100 årens utveckling inom jordbruket. Vid prästgården får landskapet en speciell karaktär genom de många ekdungarna i Prästhagen. Kring herrgårdarna har en annan landskapstyp utvecklats. Den präglas av stora sammanhängande arealer odlad mark, där huvudgårdarna ligger på en i landskapet dominerande plats. Torpbebyggelsen återfinns på en mer undanskymd plats i utkanten av den odlade marken.

B Den södra och västra delen av Västra Tunhems sn bildar det största området. Bondelandskapet är här mycket utpräglat med en spridd bebyggelse bestående av utskiftade bondgårdar, flertalet med mangårdsbyggnader från mitten av 1800-talet. Gårdarna är belägna längs eller vid slutet av små vägar utgående från den stora landsvägen.

C Byarna Åsen, Kroken och Hol, alla uppvuxna runt vägkors, bildar ett område med bostadsbebyggelse från 1920-, 30- och 40-talen. Insprängda i den yngre bebyggelsen ligger några äldre bondgårdar.

D Vargöns samhälle, som vuxit upp under det senaste århundradet. Det får sin prägel av Rånnums herrgård, smältverket och pappersbruket samt den under olika tider tillkomna bostadsbebyggelsen kring industrin och järnvägen. Till samma område kan också räknas området längs järnvägen bort mot Lilleskogs station, där de sena 1800-talshusen dominerar.

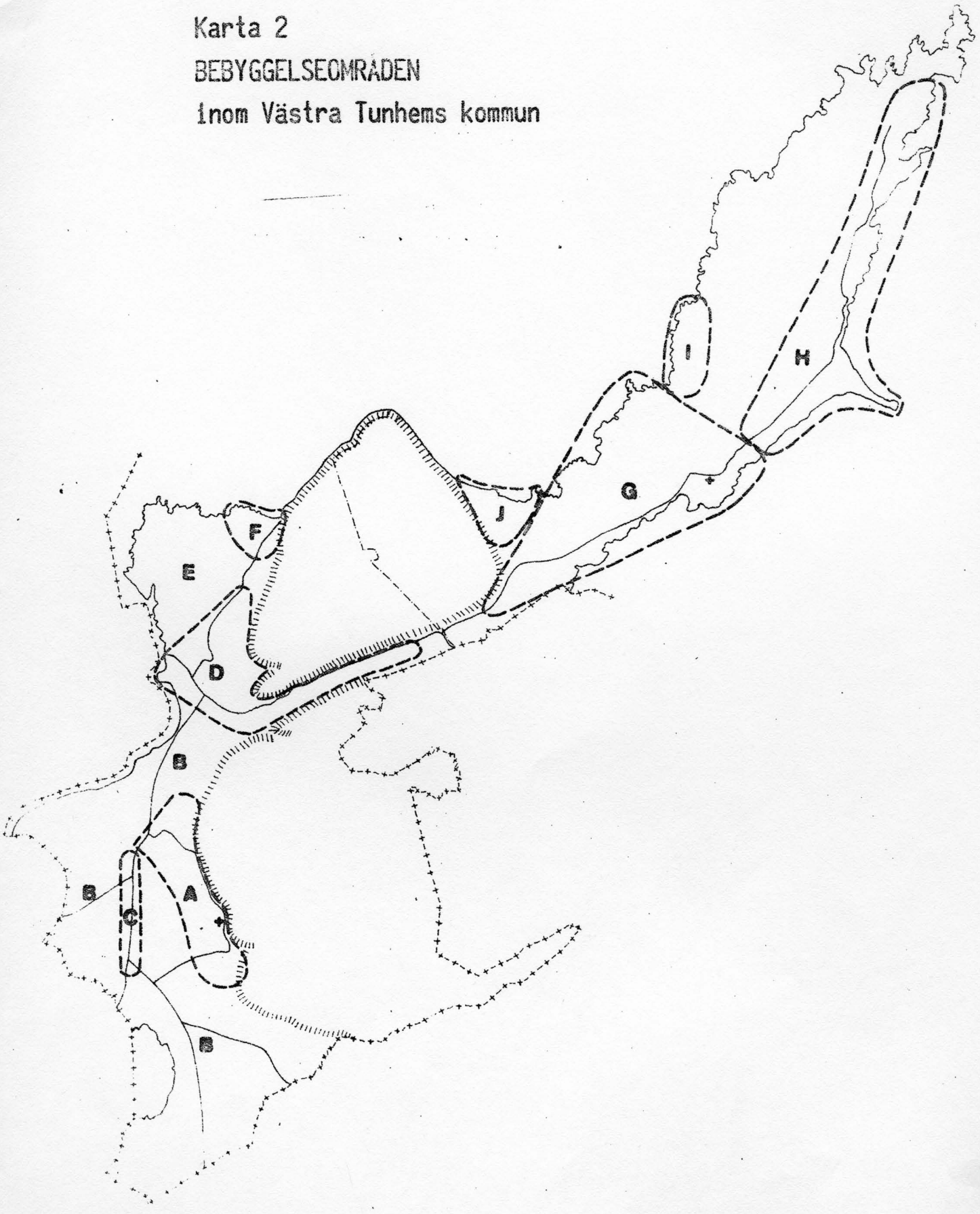
E Området kring Lindås gård. Undantaget Lindås är gårdarna relativt små och ligger spridda i utkanterna av den odlade marken. Landskapet har ett stort inslag av skog, men behåller trots det karaktären av öppet bondelandskap.

F Nordkroken, omfattar dels ett bostadsområde och dels ett fritidsområde, båda i huvudsak tillkomna under de senaste årtiondena.

Karta 2

BEBYGGELSEOMRÅDEN

Inom Västra Tunhems kommun

Vänersnäs

G På den södra delen av Vänersnäs får bebyggelsen sin karaktär av de utskiftade, ensamliggande bondgårdarna och de små byklungorna. I och omkring dessa ligger på avstyckade tomter fristående bostadshus, av vilka de flesta är uppförda efter 1930. I stort återspeglar bebyggelsen i denna del av Vänersnäs perioden 1860 - 1900. Landskapet är ett öppet bondelandskap, som får en speciell karaktär av de åkeromflutna, ekbevuxna beteshagarna.

H Vänersnäs gård och Frugården upptar tillsammans 2/3 av Vänersnäs och deras stora öppna åkerarealer präglar halvöns norra del. De med lövträd planterade parker och alléer, som omger de två gårdarna, spelar en icke oväsentlig roll för miljön. Till gårdarna hör ett stort antal torp, som ligger inne i skogen eller i utkanten av den odlade marken. Den bevarade torpbebyggelsen är med få undantag från den senare delen av 1800-talet.

I Frösjöområdet med ett 10-tal mindre gårdar som tidigare varit torp under Frugården och som idag till stor del är sommarstugor.

J Gaddesanda, badplats med en omfattande fritidsbebyggelse från de senaste årtiondena.

VAD FORNLÄMNINGAR OCH BEBYGGELSE BERÄTTAR OM BYGDENS HISTORIA

Stenåldern
6000-1500 f. Kr.

Landskapet i Västra Tunhem har fått sitt utseende genom generationers arbete, alltsedan stenåldern. Bygden började befolkas under stenåldern av människor som kom söderifrån och som levde på fångst, jakt och fiske. Från denna tid har vi ett stort antal boplatser, knutna till bergen och till stränderna under Halleberg. Senare under samma period infördes boskapsskötsel och åkerbruk. Fynd från denna tid har gjorts vid Frugårdssund, särskilt av keramik.

Bronsåldern
1500-500 f. Kr.

De fornlämningar som enligt forskningen kan antas härstamma från bronsåldern, rösen, hällristningar och skålgropar, visar att det vid denna tid torde ha funnits en spridd bebyggelse, framför allt längs Vänersnäs stränder. Rösen återfinns vid Hönsemaden och Stockevik på Vänersnäs. Skålgropar förekommer i hela kommunen med smärre koncentrationer vid Fristorp, Rånnum, Vänersnäs kyrka samt vid Vänersnäs gård, där också en hällristning finns.

Järnåldern 500 f. Kr.-1100 e. Kr.

Grunden till den nutida bebyggelsen lades någon gång under järnåldern, då gården eller byn tog form. I och med detta blev gårds- och bygravfälten vanliga. Gravfälten från järnåldern består oftast av stensättningar, högar, domarringar och resta stenar. Tyngdpunkten i bebyggelsen torde ha legat på Tunhemsslätten där ett stort antal fornlämningar från denna tid finns bevarade, merparten i området kring Västra Tunhems kyrka, vilket visar att platsen hade stor betydelse redan under järnåldern.

Medeltiden

Medeltiden markeras av de båda kyrkorna, som var centra för bygden. Man kan anta att kyrkorna uppfördes på platser som redan under forntiden ansågs betydelsefulla. Från slutet av medeltiden finns det uppgifter om flera av herresätena, medan utbredningen av den övriga bebyggelsen är okänd. Kartmaterial från 1700- och 1800-talen visar dock att man kan räkna med en stark kontinuitet i bebyggelsen från forntidens slut och fram till 1800-talet.

1700- och 1800-talet

Först från och med 1700-talet finns en mer talrik bebyggelse bevarad. Då bestod bebyggelsen av byklungor, omgivna av uppsplittrade åkermarker. När laga skiftet genomfördes under 1800-talet skiftades gårdarna ut och byarna upplöstes. De utskiftade gårdarna ligger idag med jämna mellanrum utspridda i landskapet. Endast ett fåtal gårdar, som ligger kvar på sina gamla tomtplatser, har bebyggelse från tiden före skiftena. I Västra Tunhem skiftades byarna mellan 1827 och 1889, på Vänersnäs mellan 1829 och 1864. Hols by är den enda som delvis finns bevarad från tiden före skiftet. Här har tre gårdar fått behålla sina gamla tomtplatser längs bygatan.

Från mitten av 1800-talet förlorade kyrkan sin funktion som naturligt centrum för bygden och bebyggelsen. Detta flyttades nu till den begynnande industrin i Vargön och järnvägen, som invigdes 1867.

1900-talet

Den succesivt utbyggda industrianläggningen föranledde så småningom tillkomsten av ett samlat bostadsområde öster om industrin. Det är främst de senaste årtiondenas kraftiga utbyggnad av industrin med åtföljande nybebyggelse som gett Vargön dess nuvarande utseende. Övrig nybebyggelse har koncentrerats till Åsen, Kroken och Hol längs Trollhättevägen samt till Nordkroken. På Vänersnäs har en spridd bostadsbebyggelse tillkommit, främst under årtiondena kring 1930. Många torp och mindre bondgårdar har under det senaste årtiondet blivit enbart bostadshus, framför allt sommarstugor. I Nordkroken och Gaddesanda har en omfattande fritidsbebyggelse vuxit upp under de senaste årtiondena.

R E D O V I S N I N G

Fornlämningar

Samtliga fornminnen är skyddade enligt lagen den 12 juni 1942 om fornminnen. I särskilda fall kan riksantikvarieämbetet bevilja tillstånd till undersökning och borttagande av fornlämningar. Det urval av fornlämningar som här redovisas är avsett att ligga till grund för landsantikvariens rekommendationer till riksantikvarieämbetet i sådana ärenden. Urvalet innebär således inte någon ändring av lagskyddet för de fornlämningar som inte medtagits vid prioriteringen.

Vid utvärdering av fornlämningar är det av vikt att urvalet görs så att varje tids fornlämningar finns representerade. I första hand bör de ur vetenskaplig synpunkt mest värdefulla fornlämningarna bevaras. I övrigt bör utväljas de bästa exemplen på de för bygden karaktäristiska typerna. De enskilda fornlämningarna bör vara så väl bevarade som möjligt och ha det för sin typ karaktäristiska läget. Ur bevaringssynpunkt är det värdefullt om fornlämningar från olika tider kan ingå i ett större område. Inom dessa områden bör hela miljön skyddas.

Byggnader

När det gäller byggnader finns det för närvarande inte ett generellt lagskydd som svarar mot fornminneslagen, frånsett det skydd som kyrkorna åtnjuter. Enskilda byggnader kan förklaras som byggnadsminnen av riksantikvarieämbetet.

Med den snabba utveckling som vi befinner oss i, blir det alltmer uppenbart att ett större antal hus måste skyddas än man tidigare räknade med. Där inte aktiva åtgärder vidtas försvinner den äldre bebyggelsen. Som ett exempel på hur man numera räknar med att all bebyggelse kommer att rivas, utom den som man målmedvetet skyddar, kan nämnas de omfattande bevaringsplaner som utförs i Göteborgs ytterområden innan planer för nybebyggelse upprättas.

När det gäller att välja ut de byggnader som skall bevaras bör man liksom i fråga om fornlämningar försöka behålla den historiska kontinuiteten. Därför måste man i den mån det är möjligt bevara representativ bebyggelse från varje tidsperiod. Urvalet måste göras så att det omfattar olika typer av bebyggelse, samtidigt som det speglar olika näringar och samhällsklasser. Avgörande för utvärderingen är vilka byggnadstyper som varit karaktäristiska för bygden. Här har den utförda inventeringen möjliggjort ett mera objektivt urval än i liknande äldre utredningar. Nu sällsynta, men tidigare vanliga byggnader, har prioriterats eftersom det är stor risk att de annars helt försvinner.

Alltefter deras kulturhistoriska värde och nuvarande tillstånd har de prioriterade byggnaderna indelats i följande grupper. Vid ärenden rörande hus som ingår i grupp IA, IB och II bör landsantikvariens yttrande inhämtas.

Grupp IA Byggnader som redan åtnjuter lagligt skydd.

Grupp IB Övriga byggnader vilkas bevarande kan anses vara av riksintresse och som därför betraktas som jämställda med de i grupp IA.

Grupp II Byggnader med stort kulturhistoriskt värde vilkas bevarande kan anses vara av väsentligt länsintresse eller lokalt intresse.

Grupp III Byggnader som om möjligt bör bevaras, men där det i dagens läge inte kan anses realistiskt att räkna med insatser från samhällets sida. I många fall kan dessa byggnader bevaras genom enskilda initiativ. För att deras nuvarande kulturhistoriska värde inte skall gå förlorat föreslås byggnadsnämnden att vid handläggandet av ärenden rörande dessa hus ta hänsyn till bifogade rekommendationer (bilaga 1).

Grupp IV Byggnader som av skilda orsaker ej torde kunna bevaras, men som p.g.a. sitt kulturhistoriska värde bör undersökas och dokumenteras i samråd med landsantikvarien före rivningen (bilaga 2).

Kulturhistoriskt värdefulla miljöer

Det är ofta förenat med svårigheter att passa in enstaka äldre minnesmärken i den moderna planeringen, utan att de förlorar en del av sitt kulturhistoriska värde. Därför är det både ur bevarings- och planeringssynpunkt fördelaktigt att välja ut miljöer, där det ingår ett flertal för bygden karaktäristiska objekt från skilda tider. Miljöer där fornlämningar, byggnader, äldre vägnät, kulturlandskap etc. finns samlat till en kulturhistorisk helhet får en stor vetenskaplig och pedagogisk betydelse. Inte minst värdefulla blir de som rekreationsområden. Sådana miljöer kan endast väljas ut när de ingående komponenterna är av hög klass.

På många håll i landet saknas förutsättningarna för bildandet av sådana skyddsområden, men inom Västra Tunhem finns två som uppfyller de krav som ställts, miljön kring Västra Tunhems kyrka och miljön kring Vänersnäs kyrka. Området vid Västra Tunhems kyrka är så väl bevarat att skyddandet av miljön framstår som ett riksintresse. Vidare finns inom kommunen tre större, sammanhängande fornminnesområden, vid Fristorp, Vänersnäs gård och på Kräcklingen.

Kulturhistoriskt värdefulla områden

Vid sidan av dessa miljöer finns större områden med stort kulturhistoriskt värde. I Västra Tunhems socken gäller det slätten nedanför Hunnebergskanten, i Vänersnäs socken den södra delen, med de betade ekhagarna i det hårt odlade landskapet samt Frugårdens öppna herrgårdslandskap. Dessa områden ger landskapet dess allmänna karaktär i respektive socknar och de bör därför få behålla sitt nuvarande utseende så långt det är möjligt för att säkra kontinuiteten i landskapsbilden. Angränsande delar av Tunhemsslätten tjänstgör också som ett skyddsområde för miljön kring Västra Tunhems kyrka.

Karta 3

U t v ä r d e r a d e m i l j ö e r

1. Miljön kring Västra Tunhems kyrka

Bevarandet av de kulturhistoriska minnesmärkena i området kring Västra Tunhems kyrka och prästgård samt Nygård och Forstena betecknas i landsantikvariens och riksantikvarieämbetets inventering för den fysiska riksplaneringen som ett riksintresse. Området är ett av de mycket få inom Älvsborgs län som med lämplig satsning på serviceanordningar och liknande har möjligheter att utvecklas till ett utflyktsmål av stort format. Det är angeläget att diskussioner om områdets framtida utnyttjande kommer igång. Alla förändringar av bebyggelsen eller miljön inom området bör ske efter samråd med landsantikvarien.

Inom området finns följande enstaka objekt.

1:A Västra Tunhems kyrka anlades på 1100-talet, men präglas huvudsakligen av tillbyggnader och inredning från 1700-talet. (grupp IA)

1:B Tunhem 1:1, Västra Tunhems prästgård. En av landets bäst bevarade prästgårdar genom att så många ekonomibyggnader finns kvar. De sammanlagt 14 byggnaderna härstammar i sina äldsta delar från 1722. Prästgården är inregistrerad som kulturhistoriskt minnesmärke under riksantikvariens tillsyn enligt 1942 års lag om kulturhistoriskt märkliga byggnader. Omregistrering kommer att ske enligt lagen om byggnadsminnen från 1960. (grupp IA)
Ett värdefullt inslag i miljön kring prästgården utgör torpen i Prästhagen. (grupp II)

1:C Nygård 2:1. Nuvarande huvudbyggnad i sten uppförd 1800 och påbyggd 1849. Äldre manbyggnad av timmer omkr. 1700. Trevånigt timmermagasin omkr. 1800. Stall med kuskbostad mitten av 1800-talet. Terrasserad parkanläggning. (grupp IB)

1:D Forstena 1:2. Huvudbyggnad från 1740, påbyggd 1760, nuvarande utseende från 1800-talets senare hälft. Genom Lennart Torstensson är en historisk tradition knuten till gården. (grupp IB)

1:E-G Hols by, den enda i Västra Tunhem som finns bevarad från tiden före skiftena. Byn är känd från 1500-talet. Idag består den av tre gårdar som fick behålla sina gamla tomtplatser vid skiftet 1836. Den bevarar en gammal bebyggelsetyp med byggnaderna grupperade efter bygatan, med skilda infarter till man- och fägård. Byn utgör en kulturhistorisk helhet som även innefattar de sena uthusen.

E Hol 25:1, Korsbogården. Manbyggnad från 1868. Ladugård omkr. 1800 i skiftesverk. Sädesmagasin från mitten av 1800-talet. Tvättstuga från senare delen av 1800-talet. Övriga ekonomibyggnader 1900-tal. (grupp IB)

F Hol 1:6, Skäggården. Manbyggnad 1867. Ladugårdens äldsta delar troligen 1700-tal. Timrat hönshus 1870-tal. Övriga byggnader 1900-tal. (grupp IB)

G Hol 1:3, Tomterna. Manbyggnad 1868. Ladugårdens äldsta delar från 1700-talets slut. Övriga ekonomibyggnader från tiden 1890 - 1930. (grupp IB)

1:H Floget ligger på den icke odlingsbara rasbranten, som bönderna i Hols by arrenderade ut till kalkbrottsarbetare, enstaka hantverkare och arbetare från Vargön. Bebyggelsen är i huvudsak från 1800-talet, men några små stugor är från 1700-talet. Nästan samtliga boningshus är timrade och av typen enkelstugor.
Bland de enstaka husen märks.
Hol 2:7 från slutet av 1700-talet. Sannolikt Hols bys gamla soldattorp. Torpet tillhör Flogets äldsta bebyggelse. Det är väl bevarat och ett av de få i sitt slag som finns kvar. (grupp II)

1:I Skifferugnar och kalkbrott. Längs rasbranten utefter Hunnebergs västsida ligger med täta mellanrum skifferugnar och kalkbrott. Anläggningarna tillhör tiden från 1700-talet och framåt.

1:J Kyrkstigen är den gamla kyrkvägen som restaurerades i samband med fornvårdsarbeten 1966. Den börjar vid Randhemsvallen i norr och ansluter till landsvägen vid Bråten i söder.

1:K Tunhem 1:1, Hembygdsgården består utom en i sen tid flyttad stuga, Jungfrulyckan, av följande.
Skolhus uppfört på 1840-talet, hårt restaurerat 1966. I bruk till 1939.
Sockenmagasin från 1757, återflyttat från Trollhättan till sin nuvarande plats 1959.
Vaktmästarebostad. Bostadshus från 1902. Väl bevarat både vad exteriören och interiören beträffar. Bra exempel på bostadshus från sekelskiftet. (Samtliga byggnader grupp II)

1:L Nygård 2:1, Bråten. Fyra torp från 1800-talets senare del samt ett missionshus från 1900-talets början.

1:M Tunhem 1:1. Gravfält med sammanlagt 130 högar och stensättningar. Gravfältet är det största i Västra Tunhem. (fornl. nr 47 och 49 i Västra Tunhems sn)

1:N Tunhem 1:1. Gravfält med sammanlagt 67 högar, stensättningar och domarringar. (fornl. nr 42, 43 och 45 i Västra Tunhems sn)

1:O Tunhem 1:1. Fornlämningarna i Prästhagen.
Hög ca 20 m i diam och ca 1,2 m hög. En av de största högarna i Västra Tunhem.
Stensättning ca 9 m i diam och ca 0,4 m hög.
Varggrop 7 m i diam och 1,6 m djup. Den enda varggropen i Västra Tunhem.
Högar ca 10 och 6 m i diam och 1,0 m resp. 0,4 m höga.
Hög ca 16 m i diam och ca 0,9 m hög.
(fornl. nr 48, 67, 68, 69 resp. 70 i Västra Tunhems sn)

1:P Hunneberg. Röse ca 4,5 m i diam och ca 0,8 m högt. Det enda röset i Västra Tunhem. (fornl. nr 71 i Västra Tunhems sn)

1:Q Hol 1:6. Hög kallad Kungshögen, ca 18 m i diam och ca 2 m hög. (fornl. nr 35 i Västra Tunhems sn)
Hol 1:13. Gravfält med ca 5 högar och stensättningar. (fornl. nr 36 i Västra Tunhems sn)

1:R Forstena 1:2, Forstena 1:7, Kroken 1:7. Gravfält med sammanlagt ca 90 stensättningar, högar och resta stenar. Hög ca 11 m i diam och ca 0,75 m hög. (fornl. nr 57, 58 och 59 i Västra Tunhems sn)

1:S Nygård 2:1. Gravfält med ca 12 högar och stensättningar. Minnessten och hög. Monumentet över Lennart Torstensson rest på en gravhög ca 15 m i diam och ca 1,4 m hög. (fornl. nr 31 och 30 i Västra Tunhems sn)

1:T Nygård 2:1. Hög ca 15 m i diam och ca 1 m hög.
Stensättning ca 6 m i diam och ca 0,3 m hög.
Baggeska kyrkogården. Kyrkogård för Baggeska släkten.
(fornl. nr 17, 34 resp. 109 i Västra Tunhems sn)

1:U Nygård 2:1. Hög ca 14 m i diam och ca 1 m hög.
Tre resta stenar 1,2 - 1,8 m höga. (fornl. nr 33 i Västra Tunhems sn)

1:V Tunhem 1:1. Gränssten för kronoparken Hunneberg.
(fornl. nr 72 i Västra Tunhems sn)

Fornlämningarna inom området utgör sannolikt resterna av två ursprungligen mycket stora fornminnesområden, det ena vid Västra Tunhems prästgård och det andra vid Forstena.

Motivering. Fornlämningarnas storlek och antal visar att området måste ha varit en av Västsveriges mest betydelsefulla platser redan under forntiden. Man vågar anta att platsens funktion som bygdens centrum har en obruten tradition från forntidens slut fram till 1800-talet.

Huvuddelen av bebyggelsen är från 1700- och 1800-talen. Tillsammans utgör bebyggelsen inom området en utomordentligt väl bevarad helhet, där man bättre än på andra platser får en bild av den svenska landsbygdens utveckling och utseende före 1900-talet.

Områdets värde ökas av att de bevarade byggnaderna och övriga anläggningar återspeglar hela den sociala skalan i det gamla samhället och spänner över olika näringsgrenar. Landskapet präglas av jordbruket, men hantverket och den begynnande industrin finns representerade genom bebyggelsen i Floget och genom lämningarna av skifferindustrin. Den backstugeartade bebyggelsen under Hunnebergs rasbranter representerar ett enklare byggnadsskick, som på nästan alla andra platser försvunnit utan spår. Ett komplement till denna bebyggelse är herresätena Nygård och Forstena. Ett bevarande av arbetarbebyggelsen framstår som minst lika viktigt som bevarandet av herrgårdarna. Ombyggnader och andra förändringar på bebyggelsen i Floget måste därför föregås av en noggrann granskning från antikvarisk sida.

Det väsentligaste inslaget i äldre tiders Sverige, böndernas gårdar, finns representerade genom Hols by, som är lika viktig i miljön som Floget. Hols timrade och panelade manbyggnader är typiska för 1800-talets byggnadsskick, som försvinner på andra håll. Detsamma kan sägas om ekonomibyggnaderna, som tillhör de äldsta som finns bevarade i kommunen. Genom att byn ger en antydan om bygdens utseende före skiftena under 1800-talet är ett bevarande av Hols by väsentligt också ur andra synpunkter.

Till miljön hör det omgivande kulturlandskapet, med åker och betesmark samt skog. Särskilt värdefulla är ekhagarna och hasseldungarna i Prästhagen. Stora delar av området är redan föremål för vårdarbeten i riksantikvarieämbetets regi.

Sammanfattningsvis utgör området kring Västra Tunhems kyrka en förtätning av enskilda kulturhistoriska minnesmärken och lämningar till ett Sverige i miniatyr, där det förflutna återspeglas på ett allmängiltigt och pedagogiskt sätt. En ytterligare motivering för en större satsning på att bevara området och göra det tillgängligt för besökare är läget intill en av uppfarterna till Hunneberg.

2. Miljön kring Vänersnäs kyrka

Bebyggelsen kring Vänersnäs kyrka är som helhet den bäst bevarade på Vänersnäs och insatser för att bevara något av den äldre bebyggelsen på Vänersnäs bör därför koncentreras hit. I området ingår följande fornlämningar och byggnader.

2:A Vänersnäs kyrka. Uppförd under medeltiden. Nuvarande utseende från 1941, då den restaurerades efter en brand. (grupp IA)

2:B Åker 4:5, Vänersnäs prästgård. Huvudbyggnad från 1812, grundligt ombyggd 1946. Flygelbyggnad 1870 och ladugård från 1800-talets förra hälft. (grupp IA)

2:C Kyrkebytomt 1:1, Näsbyholm. Huvudbyggnad uppförd 1788, tillbyggd vid båda gavlarna omkring 1910. Flygelbyggnader från 1776 och 1805. Ladugård och hönshus från 1810. Magasin, nu bostadshus och kontor, från slutet av 1700-talet. Övriga byggnader från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Parkanläggning. (grupp IB)

2:D Kyrkebytomt 1:4, Sockenstuga uppförd under 1800-talets första hälft, nuvarande utseende från omkr. 1900. Använd som skola under 1800-talet. (grupp II)

2:E Kyrkebytomt 1:4, Hållstall uppfört på 1920-talet. (grupp II)

2:F Åker 1:2, Stora Åker. Huvudbyggnad uppförd 1861. Flygelbyggnad från 1860-talet. Övriga byggnader 1900-tal. (grupp II)

2:G Åker 3:2, Lilla Åker. Manbyggnad uppförd på 1860-talet. Ekonomibyggnader, ladugård, magasin, källarvind och vedbod, uppförda under 1860- och 1870-talen. Gården är mycket enhetlig och ett gott exempel på en bondgård av det för Vänersnäs typiska slaget från 1860-talet. (grupp IB)

2:H Vänersnäs 3:5, Hemgården. Husets äldsta delar från slutet av 1700-talet, senare påbyggt, nuvarande utseende från 1956 då postexpeditionens lokaler byggdes till. (grupp II)

2:I Näs 3:5, Gamlegården. Manbyggnad från 1865, bostads- och verkstadsflygel från 1870- resp. 1860-talet. Byggnaderna bildar tillsammans en enhetlig och värdefull kulturhistorisk miljö. (grupp II)

2:J Kyrkebytomt 1:1. Runsten, fragment. Den enda runstenen som finns bevarad i kommunen. (fornl. nr 42 i Vänersnäs sn)

2:K Näs 3:3. Skålgropar i fast häll, ca 50 skålgropar. (fornl. nr 80 i Vänersnäs sn)

2:L Vänersnäs 8:13. Skålgropar i fast häll, ca 35 skålgropar. (fornl. nr 36 i Vänersnäs sn)

2:M Vänersnäs 8:13. Skålgropar i fast häll, ca 12 skålgropar. (fornl. nr 37 i Vänersnäs sn)

2:N Vänersnäs 8:13. Skålgropar i fast häll, ca 150 skålgropar. Den största skålgropsförekomsten på Vänersnäs. (fornl. nr 38 i Vänersnäs sn)

2:O Vänersnäs 8:13. Hög kallad Kungshögen, ca 18 m i diam och ca 1,2 m hög. Den största högen på Vänersnäs. (fornl. nr 39 i Vänersnäs sn)

2:P Gamlegården 1:3. Stensättning, 11 m i diam och 0,6 m hög. Den största stensättningen på Vänersnäs. (fornl. nr 88 i Vänersnäs sn)

Motivering. Området rymmer ett stort antal fornlämningar, delvis unika för kommunen. Bland byggnaderna märks Näsbyholm, som är den bäst bevarade herrgårdsanläggningen på Vänersnäs, vidare bondgårdarna Gamlegården, Stora Åker och Lilla Åker, den senare komplett bevarad från 1860-talet. Tillsammans utgör gårdarna en väl bevarad helhet som ger en god bild av Vänersnäs bebyggelse från tiden mellan 1860 och 1900. Tillsammans med de omgivande åkrarna, de betade ekhagarna och den gamla vägen bildar bebyggelsen en kulturhistorisk miljö, som i sin helhet bevarar det som var typiskt för Vänersnäs och stora delar av Västergötland under äldre tid.

3. Fornminnesområdet vid Vänersnäs gård

3:A Vänersnäs 2:31, Gravfält med ca 8 stensättningar, rösen och högar. (fornl. nr 10 i Vänersnäs sn)

3:B Vänersnäs 2:31. Hällristning föreställande ett skepp. Den enda hällristningen i kommunen. (fornl. nr 9 i Vänersnäs sn)

3:C Vänersnäs 2:31. Skålgropar i fast häll, ca 20 skålgropar. (fornl. nr 109 i Vänersnäs sn)

3:D Vänersnäs 2:31. Skålgropar i fast häll, ca 11 skålgropar. (fornl. nr 6 i Vänersnäs sn)

3:E Vänersnäs 2:31. Hög, 10 - 6 m diam och ca 0,7 m hög. (fornl. nr 8 i Vänersnäs sn)

3:F Vänersnäs 2:26. Stensättning, ca 6 m i diam och 0,4 m hög. (fornl. nr 106 i Vänersnäs sn)

Motivering. Inom området finns ett stort antal fornlämningar från järn- och bronsåldern, karaktäristiska och väl bevarade. De är belägna i en utomordentligt vacker natur.

4. Fornminnesområdet på Kräcklingen

4:A Vänersnäs 2:31. 2 rösen, 12 m i diam och ca 1,1 m högt resp. 7 m i diam och 0,5 m högt. Det största röset har en hällkista i mitten. (fornl. nr 1 i Vänersnäs sn)

4:B Vänersnäs 2:31. Röse med en hällkista, 17 - 13 m i diam och ca 1,7 m högt. Ett av de största rösena på Vänersnäs. (fornl. nr 3 i Vänersnäs sn)

4:C Vänersnäs 2:31. Skålgropar i block, ca 7 skålgropar. (fornl. nr 7 i Vänersnäs sn)

Motivering. Rösena inom området hör till de största på Vänersnäs och har ett läge i terrängen som är typiskt för detta slag av fornlämningar.

5. Fornminnesområdet vid Fristorp

5:A Fristorp 2:6. Gravfält med ca 20 stensättningar och högar samt en skålgropsförekomst. (fornl. nr 74 i Västra Tunhems sn)

5:B Fristorp 1:3. Gravfält med ca 20 stensättningar. (fornl. nr 88 i Västra Tunhems sn)

5:C Fristorp 1:2. Gravfält med ca 30 stensättningar, domarringar, resta stenar samt en hög. (fornl. nr 89 i Västra Tunhems sn)

Motivering. De nämnda fornlämningarna bildar tillsamman ett större fornlämningsområde som ansluter till Hunneberg och till den större fornminnesmiljön vid Västra Tunhems prästgård.

Utvärderade enstaka fornlämningar

6 Rånnum 3:2, Rånnums ekdungar. Gravfält med ca 50 stensättningar samt fyra skålgropsförekomster med ca 35 skålgropar. (fornl. nr 25 i Västra Tunhems sn)

Motivering. Gravfältet är ett av de största i Västra Tunhem, vackert och väl beläget på en ekbevuxen åkerholme intill vägen. Gravfältet har sedan 1966 varit föremål för vårdarbeten i riksantikvarieämbetets regi.

7A Halleberg. Fornborg bestående av hela Halleberg. Delvis bevarade fornborgsmurar, de flesta vid Storegårds klev. (fornl. nr 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15 och 16 i Västra Tunhems sn)

Motivering. Den största fornborgen i Sverige.

7B Hästevadet 1:6. Hög och domarring. Högen 20 - 22 m i diam och ca 2 m hög. Den största högen i Västra Tunhem. Domarringen 18 - 20 m i diam består av åtta, 2 m höga, resta stenar. På en av stenarna finns en inskrift från 1754 då den då omkullfallna stenen restes på befallning av Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Tillfornlämningsmiljön hör även området fram till Halleberg och "ättestupan". (fornl. nr 23 i Västra Tunhems sn)

Motivering. Gravfältet vid Hästevadet är riksbekant. Genom ättestupan är en rik tradition knuten till platsen. Fornminnesområdet är sedan 1962 föremål för vårdarbeten i riksantikvarieämbetets regi.

8 Grytet med Udden 1:3. Gravfält med ca 8 rösen. Beläget i ett klapperstensfält. (fornl. nr 76 i Vänersnäs sn)

Motivering. Det näst största gravfältet på Vänersnäs. Genom sin belägenhet i ett klapperstensfält är gravfältet märkligt.

9 Margreteberg 1:1. Stensättning 8 m i diam och 0,4 m hög. (fornl. nr 52 i Vänersnäs sn)

Motivering. Utpräglat typiskt läge, högt med utsikt över vatten.

10 Hallby 1:38. Hög ca 10 m i diam och ca 1,2 m hög. (fornl. nr 56 i Vänersnäs sn)

Motivering. Välbevarad och välbelägen intill vägen.

11 Storegården 4:1. Skeppssättning ca 12 m lång och ca 4 m bred. (fornl. nr 114 i Vänersnäs sn)

Motivering. Den enda skeppssättningen i kommunen.

12 Stora Lunden 1:3. Hög ca 12 m i diam och ca 1,5 m hög. (fornl. nr 65 i Vänersnäs sn)

Motivering. En av de största högarna på Vänersnäs. Väl belägen på en bergknalle invid vägen.

13 Stora Agnevik 1:1. Domarringar, den ena ca 9 m i diam, bestående av 7 stenar, den andra ca 8 m i diam, bestående av 9 stenar. (fornl. nr 34 i Vänersnäs sn)

Motivering. Domarringarna är bra exempel på denna gravform. Den förstnämnda är den bäst bevarade av de få domarringar som finns på Vänersnäs.

14 Lagerbergstorp 1:1. Röse och stensättning. Röset ca 9 m i diam och ca 0,9 m högt, delvis bevarad kallmurad kant. Stensättningen ca 3 m i diam och ca 0,2 m hög. (fornl. nr 108 i Vänersnäs sn)

Motivering. Se objekt nr 15.

15 Vänersnäs 2:47. Röse ca 16 m i diam och ca 1,7 m högt. Ett av de största rösena på Vänersnäs. (fornl. nr 22 i Vänersnäs sn)

Motivering. Rösena är bra exempel på denna formminnestyp. De har det mest typiska läget av alla rösen på Vänersnäs, högt vid vatten och avskilt från nutida bebyggelse.

Utvärderade enstaka byggnader

16 Fristorp 2:4, 2:5. Backstuga i Storeklev från 1871. Uppförd av natursten, jordgolv. Bebodd fram till 1941. Tyvärr delvis skadad genom missriktad restaurering.

Motivering. Den enda i sitt slag som finns i Västra Tunhem. Det är angeläget att byggnader av detta slag bevaras, som exempel på hur människor i små omständigheter kunde bo i äldre tider. (grupp IB)

17 Fristorp 4:4. Manbyggnad, f.d. flygellänga, från 1700-talet. Tvåvånigt spånklätt magasin från omkr. 1800. Lillstuga från 1880-talet.

Motivering. Flygellängan är en av de äldsta bevarade byggnaderna i socknen, tyvärr under genomgripande reparation. Magasinet är en god representant för de stora gårdarnas magasinsbyggnader. Lillstugan är en av de få i sitt slag i kommunen som är väl bevarad. Tradition knuten till gården (sägnen om Olof Silfverlood). (grupp II)

18 Någon av följande exempel på bevarade anläggningar från skiftena under 1800-talet.

18:A Fristorp 2:4, Bryngelsgården. Manbyggnad från 1850-talet, väl bevarad med många äldre byggnadsdetaljer. Ekonomibyggnader från 1900-talets början.

18:B Härstad 6:5, 3:2, Haregården. Manbyggnad från 1850-talet. Ekonomibyggnader från 1900-talets början.

18:C Härstad 6:2. Manbyggnad från 1850-talet. Ekonomibyggnader från omkr. 1900. Byggnaderna symmetriskt grupperade kring en längdaxel.

Motivering. Gårdarna är typiska exempel på utskiftade slättgårdar. Med tanke på hur stor betydelse skiftena har haft för bebyggelsens utveckling är det angeläget att någon av dessa gårdar bevaras. De är även viktiga som komplement till Hols by och bebyggelsen kring kyrkan. (grupp II)

19 Bryggum 11:5. Manbyggnad från 1850-talet. Envånig flygellänga från slutet av 1700-talet. Trevånigt magasin från omkr. 1800.

Motivering. En kulturhistoriskt värdefull miljö. Flygelbyggnaden och magasinet är exempel på byggnader som tidigare varit vanliga men som nu börjat bli sällsynta. (grupp II)

20 Rånnum 3:2, Rånnums herrgård. Uppförd i slutet av 1700-talet, ombyggd under 1800-talets senare hälft, grundligt renoverad i början av 1900-talet. Flygelbyggnader från 1700-talets senare del, nuvarande utseende från 1960-talet.

Motivering. Anläggningen är karaktäristisk för Vargöns silhuett. (grupp II)

21 Exempel på välbevarade bostadshus i Vargön.

21:A Repelycke 1:24. Envånigt bostadshus från senare hälften av 1800-talet.

21:B Gunnarstorp 1:2. Envånigt bostadshus från 1860-talet, senare tillbyggt.

Motivering. Byggnaderna tillhör de äldsta i Vargön. Exteriörerna är väl bevarade. Det är angeläget att några äldre byggnader bevaras inom Vargöns samhälle för att ge kontinuitet åt den moderna bebyggelsen. (grupp II)

22 Munkesten 1:2. Manbyggnad från 1750-talet. Inrymde gästgiveri från 1811 fram till 1930-talet.

Motivering. Byggnaden hör till de äldsta bevarade på Vänersnäs. Funktionen som gästgiveri ger anläggningen en tradition som gör den pedagogiskt meningsfull. (grupp II)

23 Kvillen 1:1. Manbyggnad från 1870-talet. Ladugård från 1856 och stall 1865.

Motivering. Anläggningen är den bäst bevarade av de många gårdar som byggdes på Vänersnäs under 1860- och 1870-talen. De enskilda byggnaderna är typiska i sitt slag och alla är väl bevarade. (grupp IB)

24 Änden 1:5C, Kullen. Manbyggnad 1860-tal. Ekonomibyggnader, ladugård, vedbod, mangelbod, smedja, tvättstuga och snickarbod 1860-tal.

Motivering. En väl bevarad anläggning med mer ålderdomlig karaktär än föregående, då alla små ekonomibyggnader finns bevarade. Rikt utformade snickerier. (grupp II)

25 Hallby 2:54, Gaddetorp. Manbyggnad från 1850-talet. Ladugård 1880-talet. Jordkällare från 1700-talets senare del. Gården finns omtalad i Pehr Kalms Västgöta och Bohusländska resa 1742.

Motivering. Ett gott exempel på ett mindre torp. Läget vid en allmänt besökt plats samt traditionsuppgifter ökar det pedagogiska värdet. (grupp II)

26 Margreteberg 1:1. Verkstad från omkr. 1900 med vällingklocka på taket.

Motivering. Ekonomibyggnad med tidstypisk arkitektonisk utformning. (grupp II)

27 Näs 7:5, Klövebacke. Manbyggnad från 1860-talet. Snickarbod, f.d. bostadshus, från mitten av 1800-talet. Ladugård i skiftesverk, 1860-tal. Fähus från mitten av 1800-talet. Samtliga ekonomibyggnader timrade och omålade.

Motivering. Ett bra exempel på ett torp från mitten av 1800-talet. Ett av de få som ännu har alla byggnader bevarade och är relativt oförstört av senare tiders reparationer. Det är viktigt att prov på torpbebyggelsen på Vänersnäs bevaras. (grupp II)

28 Frugården 1:1, Näs 5:1. Huvudbyggnad uppförd 1763 - 65, ombyggd ett flertal gånger, sista gången 1965 då den fick sitt nuvarande utseende. Magasin och stall från 1837. Avträde med herr-, dam- och pigavdelning från 1890-talet.

Motivering. Anläggningen har stor betydelse för den totala miljön på Vänersnäs. Rika traditioner är knutna till gården. Byggnaden med stall och magasin är ett värdefullt exempel på målsättningen för svensk byggnadskonst under 1800-talets förra hälft. Avträdet är märkligt och betydelsefullt för förståelsen av livet i äldre tider. (grupp IB)

PM ANGÅENDE BYGGNADER I GRUPP III.

I Byggnadsstadgan 1959 föreskrivs i 38 § att "byggnad av större värde ur historisk, kulturhistorisk eller konstnärssynpunkt må icke förvanskas vare sig genom arbeten å själva byggnaden eller genom bebyggelse i grannskapet". Liknande bestämmelser finns i 9 §. Dessa paragrafer har hittills haft jämförelsevis ringa betydelse i byggnadsnämndernas arbete. När äldre bebyggelse av kulturhistoriskt värde nu blir alltmer sällsynt och samtidigt alltmer uppmärksammas av olika intressegrupper, inte minst bland ungdomen, finns det anledning att aktualisera byggnadsstadgans bestämmelser.

En byggnads kulturhistoriska värde kan dels bestå i en tidstypisk karaktär bevarad i dess yttre utseende, och dels i att den är så fullständigt bevarad som möjligt. För detta är en rad detaljer betydelsefulla. Tyvärr blir just dessa detaljer ofta föremål för förändringar. Förändringarna motiveras ibland av praktiska skäl, men lika ofta är det rent oförstånd från ägarens sida, som gör att exempelvis värdefulla snickerier blir utbytta och kakelugnar tas bort. Erfarenheten visar att ägarna i de flesta fall är mycket tacksamma för att i tid få uppgifter om sådana detaljer som är betydelsefulla för byggnadens kulturhistoriska värde. Dessa detaljer kan i många fall höja byggnadens värde inte bara kulturhistoriskt och trivselmässigt utan även rent ekonomiskt.

Emellertid finns det en tradition att äldre hus skall renoveras så genomgripande att det ur inredningssynpunkt får samma utseende som nybyggnader. I de flesta fall skulle mindre genomgripande åtgärder leda till samma resultat ur funktionell synpunkt. De enskilda ägarna behöver här myndigheternas stöd och rådgivning. Det är självklart att kulturhistoriskt värdefulla hus skall renoveras så att de fyller dagens standardkrav. Men renoveringen kan göras så att det kulturhistoriska värdet inte minskas.

Med utgångspunkt från den gjorda inventeringen har museet valt ut vissa byggnader där byggnadsnämnden kan göra en värdefull insats för bevarandet av deras kulturhistoriska värde. Samma sak gäller naturligtvis byggnaderna i grupp I och II, men när det gäller ärenden rörande dessa förutsätts byggnadsnämnderna höra landsantikvarien.

Följande sammanställning omfattar byggnadsdetaljer som är viktiga för en byggnads kulturhistoriska värde. De bör så långt möjligt bevaras. Härmed föreslås att byggnadsnämnden vid granskning av ansökningar rörande byggnader i följande förteckning och vid utfärdandet av rekommendationer försöker bevaka detta.

A. Exteriör

a. Fasader

Viktigast är att kulturhistoriskt värdefulla byggnader får bibehålla sina fasader i oförändrat skick. I första hand gäller detta fasadens material och färg. Ett utbyte av fasadbeklädnad minskar i de flesta fall byggnadens kulturhistoriska betydelse.

Exempel:

Träpanelen är utmärkande för svenskt byggnadsskick under de senaste två århundradena. Panelen är en del av husets arkitektur och bör därför bibehållas. Skadade delar av panelen kan bytas mot nya med samma utseende. Man bör undvika att byta hela panelen - de bräder och lister som kan användas igen bör bibehållas.

Färgen bör i princip vara samma som huset haft tidigare. Också eventuella detaljer, knutar, foder etc., i avvikande färg bör målas i den färg som de haft tidigare. Särskilt viktigt är bibehållandet av rödfärg. I äldre tid var husen i allmänhet rödfärgade och ännu utgör rödfärgen ett viktigt inslag i det svenska kulturlandskapet. Med rödfärg menas här den faluröda slamfärgen - en vägg som målas med täckande färg (oljefärg, plastfärg) får ett helt annat utseende.

Snickerier: dörr- och fönsterfoder, taklist och andra snickerier är en del av husets arkitektur och måste bibehållas om inte husets utseende skall förändras. Skadade delar bör bytas mot nya med exakt samma utseende och profilering. Ännu mer än i fråga om panelen gäller här att alla delar som är i användbart skick skall bibehållas. Eventuell gammal ytterdörr bör bevaras.

b. Fönster

Fönstrens form och placering är ytterst viktigt för byggnadens utseende. I regel måste man av praktiska skäl byta fönstren mot kopplade. Det är då viktigt att fönstrens dimensioner och spröjsindelning bibehålles.

c. Tak

Bäst är om den ursprungliga taktäckningen av vanligtvis tegel eller skiffer kan bibehållas. Emellertid kan i många fall moderna material användas, under förutsättning att de har i huvudsak samma färg och karaktär som det ursprungliga. Vindskivor och andra detaljer bör konstrueras lika de ursprungliga med samma mått.

d. Veranda, förstukvist

En veranda hör i regel samman med husets byggnadsstil och bör därför bibehållas. Eventuell "snickarglädje" är ett värdefullt inslag som tyvärr är svårt att underhålla.

B. Interiör

Också hur välbevarat huset är i det inre är avgörande för det kulturhistoriska värdet. Tyvärr har de flesta äldre hus i dag mer eller mindre förändrats. Men också enstaka detaljer är värdefulla. Redan i dag bidrar äldre detaljer i

inredningen ofta till att höja husets ekonomiska värde. Vid bedömningen av enskilda fall måste man ta hänsyn till att endast mycket få äldre byggnader överhuvudtaget kommer att bevaras. Det är då viktigt att de är så fullständiga som möjligt.

a. Planlösning
Många ombyggnader kan genomföras utan att planindelningen ändras. Det är bättre att bevara den befintliga planen och inskränka förändringarna till ombyggnad av en del av huset än att företa en genomgripande förändring av planlösningen.

b. Eldstäder
Redan i dag ökar en byggnads ekonomiska värde om kakelugnar, spislar och eventuellt köksspis eller spiskåpa finns kvar. Kakelugnar och andra äldre eldstäder är redan så sällsynta att man bör inrikta sig på att bevara de som finns kvar.

c. Snickerier
Dörrar, dörr- och fönsterfoder, golv- och taklister bör inte tas bort utan tvingande praktiska skäl.

d. Golv och tak
Äldre brädtak eller brädgolv bör bevaras, även om de måste döljas av papptak eller mattor.

Anm.
Inte sällan förekommer tillägg av romantiserande byggnadsdelar och byggnadsdetaljer för att huset skall få ett äldre utseende än det redan har. Detta bör inte förekomma. Avgörande för husets värde är äktheten på fasadens utseende och detaljer. Historiserande tillskott enbart minskar värdet.

Karta 4 BYGGNADER I GRUPP III.

29 Multorp 1:3. Manbyggnad från 1890-talet. Ekonomibyggnader från 1907. Enhetlig och typisk sekelskiftesgård.

30 Hårrum 1:1. Manbyggnad från 1850-talet. Ekonomibyggnader 1850 - 1950. Slättgård med byggnaderna fritt grupperade längs en väg.

31 Bryggum 5:4. Knuttimrad länga från 1700-talet.

32 Artorp 1:7. Tidstypiskt boningshus från 1858.

33 Hol 4:15. Tidstypiskt, väl bevarat boningshus från 1860-talet.

34 Hästevadet 1:3. Väl bevarat boningshus från 1860-talet.

35 Rånnum 5:2. Bostadshus från 1870-talet. Fram till 1917 skola med salar och lärarbostad.

36 Lindås 1:1. Tidstypisk mangårdsbyggnad från 1800-talets förra hälft. Tvåvånigt sädesmagasin från omkr. 1800.

37 Viksängen 1:1. Tidstypiskt boningshus från sekelskiftet. Sädesmagasin från 1800-talets mitt.

38 Lilla Järpetorp 1:1. Väl bevarat boningshus från 1860-talet.

39 Lilleskog 2:4, Alphyddan. Väl bevarat boningshus från 1860-talet, uppfört i s.k. schweizerstil.

40 Grytet med Udden 1:3, Grytet. Boningshus från 1870-talet.

41 Hallby 2:34. Boningshus från 1890-talet.

42 Lilla Lunden 1:1, Lilla Lund. Tidstypiskt boningshus från 1880-talet.

43 Näs 2:20. Framkammarstuga från slutet av 1700-talet. Den enda i sitt slag som finns bevarad på Vänersnäs.

44 Frugården 1:1, Sundslund. Manbyggnad från 1850-talet. Ladugård av äldre typ, svinhus och nätbod från samma tid. Väl bevarat och representativt torp.

45 Lilla Agnevik 1:1. Torp från 1860-talet. Boningshus med många äldre byggnadsdetaljer.

46 Vänersnäs 2:29, Karlsbacke. Torp från 1800-talets slut.

47 Vänersnäs 2:28, Marieberg. Boningshus från början av 1800-talet. Hela spiskomplexet bevarat.

PM ANGÅENDE BYGGNADER I GRUPP IV.

Till denna grupp har förts byggnader av stort kulturhistoriskt värde, men där det av olika skäl inte är realistiskt att föreslå ett bevarande. De bör emellertid undersökas och dokumenteras före ombyggnad eller rivning. Landsantikvarien bör därför få meddelande om planerade förändringar rörande byggnader i denna grupp.

Karta 4 BYGGNADER I GRUPP IV.

48 Härstad 3:2. Boningshus från 1700-talets senare hälft.

49 Härstad 6:3. Manbyggnad från 1850-talet, ladugård från 1850-talet samt fähus från 1700-talet.

50 Hallby 1:14, Hallbynäs. Tidstypiskt boningshus från 1890-talet.

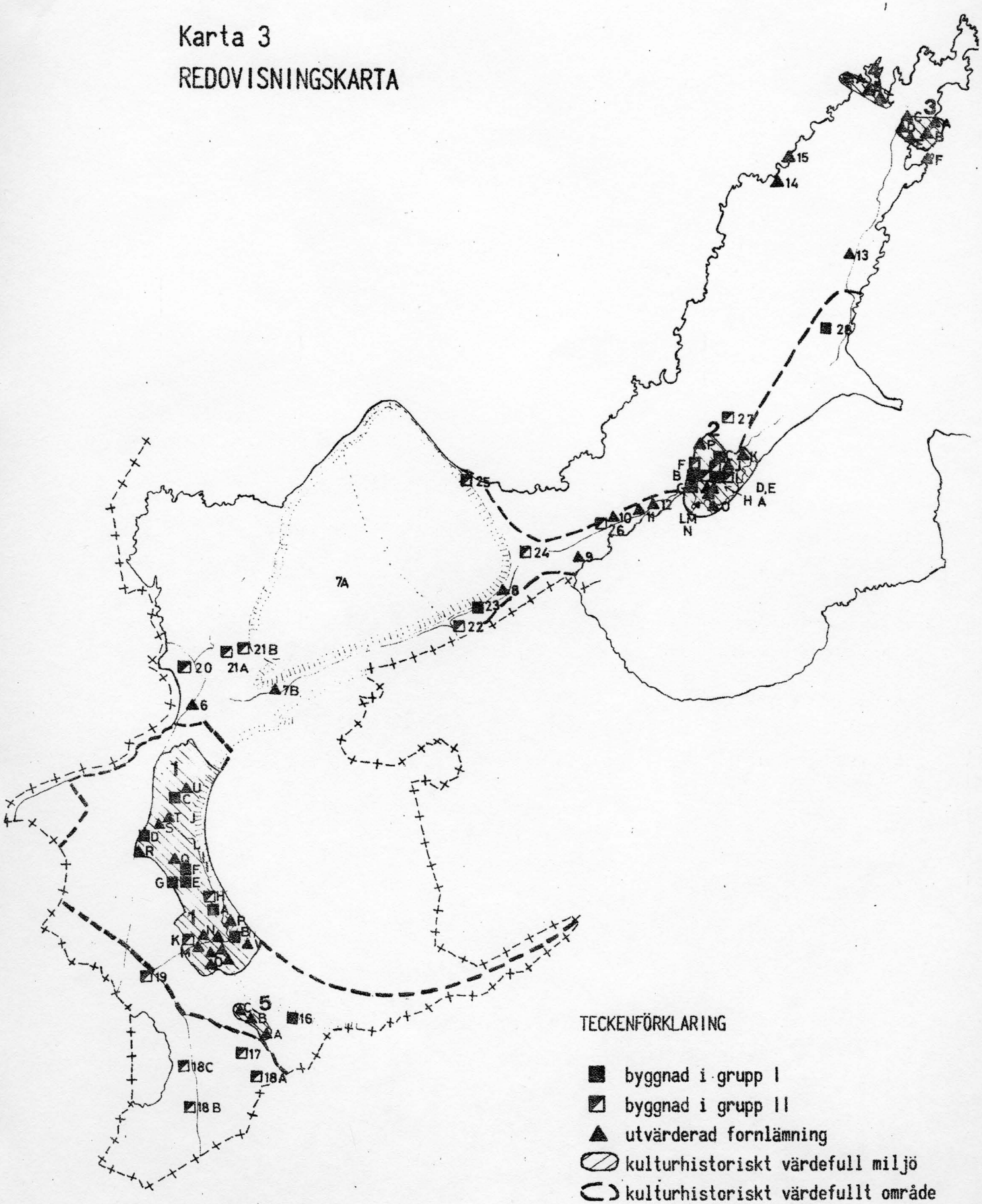
51 Hallby 4:1, Storegården. Boningshus från 1750-talet.

52 Hallby 2:14, Mantorp. Bondgård med 13 byggnader tillkomna mellan 1860 - 1960.

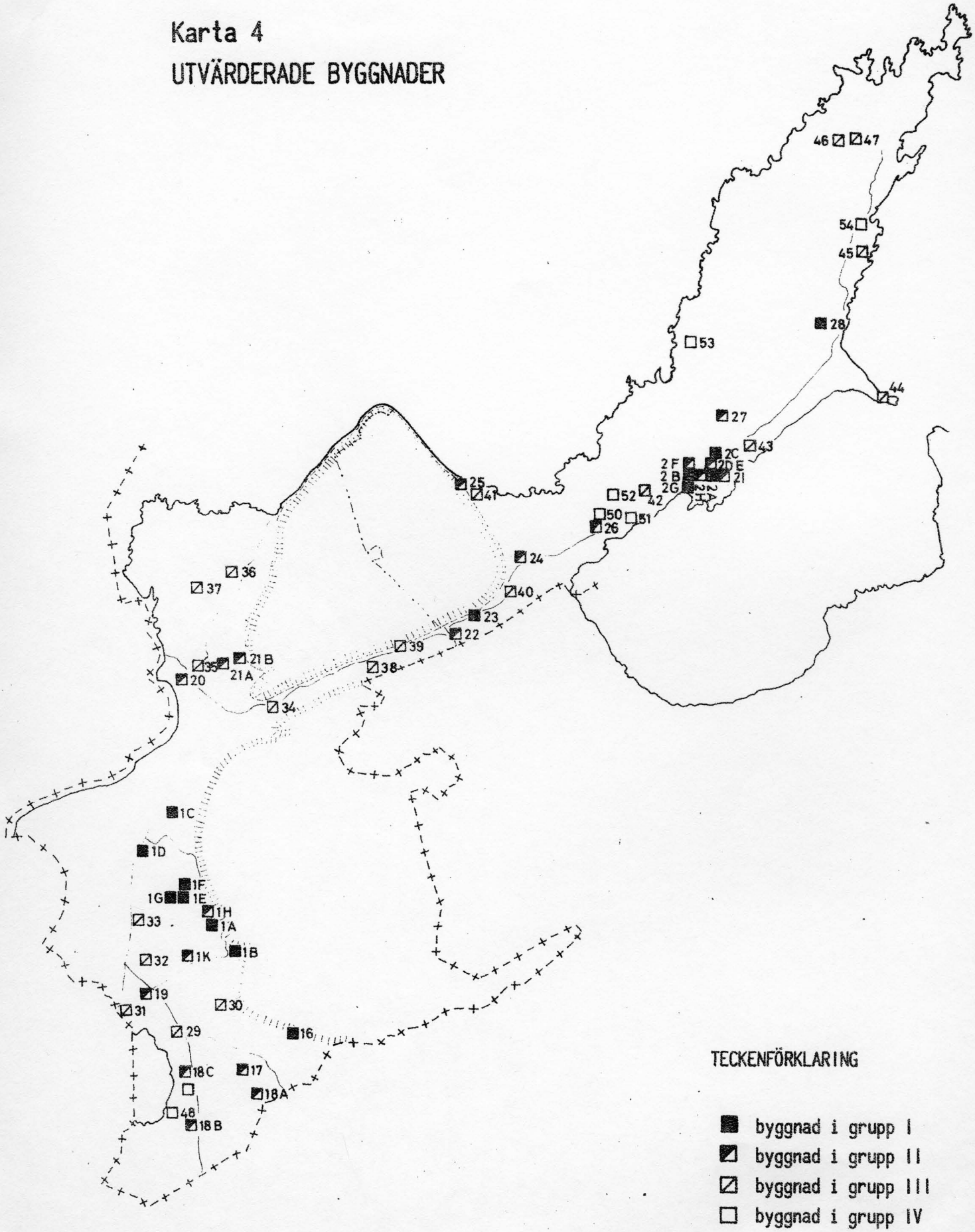
53 Karstorp 1:1. Mangård och ekonomibyggnader från 1860-talet. Byggnaderna grupperade i öppen fyrkant.

54 Stora Agnevik 1:1. Uppfört som jaktstuga under 1830-talet.

Karta 3
REDOVISNINGSKARTA

Karta 4
UTVÄRDERADE BYGGNADER

TECKENFÖRKLARING

- ■ byggnad i grupp I
- ◪ byggnad i grupp II
- ◪ byggnad i grupp III
- □ byggnad i grupp IV

produktion och distribution Vänersborgs museum
pris 7:-

VM 111:0-31/70